

КУЛЬТУРОЛОГІЯ В ПОСТРАДЯНСЬКОМУ СВІТНЬОМУ ДИСКУРСІ

О. В. Кравченко, О. В. Кравченко

Кравченко О. В. Кравченко О. В. Культурологія в пострадянському освітньому дискурсі. У статті проаналізовано особливості інституціалізації культурології у системі вищої освіти України. Визначено теоретико-методологічну амбівалентність культурологічного знання. Виявлено котраверсійність репрезентації науки про культуру в російському та українському освітньому дискурсах останніх десятиліть. Розкрито функціональну специфічність культурології як пострадянського ідеологічного проекту.

Ключові слова: культурологія; культурознавство; культурологічна освіта; методологія; ідеологія; дискурс.

Кравченко А. В., Кравченко Е. В. Культурология в постсоветском образовательном дискурсе. В статье проанализированы особенности институционализации культурологии в системе высшего образования Украины. Определена теоретико-методологическая амбивалентность культурологического знания. Выявлена котраверсийность репрезентации науки о культуре в российском и украинском образовательном дискурсе последних десятилетий. Раскрыта функциональная специфичность культурологии как постсоветского идеологического проекта.

Ключевые слова: культурология; культуроведение; культурологическое образование; методология; идеология; дискурс.

Kravchenko O. V., Kravchenko E. V. Culturology in Post-Soviet Educational Discourse. The article analyzes the peculiarities of institutionalization of cultural studies in the system of higher education in Ukraine. The theoretical-methodological ambivalence of cultural knowledge is determined. The co-revolution of the representation of the science of culture in the Russian and Ukrainian educational discourse of recent decades has been revealed. The functional specificity of cultural studies as a post-Soviet ideological project is revealed.

Keywords: culturology; cultural studies; culturological education; methodology; ideology; discourse.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття позначився сутнісними зрушеннями в теорії та практиці соціальних та гуманітарних наук. На тлі занепаду звичних пояснювальних підходів щодо осмислення глобальних змін, які І. Валерстайн охарактеризував як «кінець знайомого світу», з'явилися численні інтелектуальні альтернативи сталій епістемологічній системі. Лейтмотивом її ревізії є скепсис щодо адекватності раціонального усвідомлення змін суспільства, руйнація монополії сцієнтизму як академічної ідеології, подолання домінування економічного детермінізму в поясненні соціальних процесів. У цьому контексті виявилася актуальність культури як предмету дослідження та чинника соціальних зрушень. Реабілітація «наук про культуру» мала наслідком появу культурологічного дискурсу як сфери інтеграції традицій та новацій в осмисленні й практиці культури.

Історіографія сучасної науки про культуру зазвичай представлена у декількох паралельних сюжетах, які не збігаються в фактах, спираються на власні джерела та моделюють різні академічні традиції. Зокрема, у працях західноєвропейських та американських науковців здебільшого йдеться про «cultural studies» («культурні дослідження») – специфічний напрям в соціальних дослідженнях масової культури, який сформувався в Бірмінгемі (Велика Британія) у другій половині 60-х років ХХ ст. навколо методології вивчення медіа та повсякденності, впровадженій Р. Хоггартом та С. Голлом. Для них культура – це комунікативне ядро соціальних відносин, яке дозволяє «...зрозуміти “структуру думки”, властиву конкретному суспільству»¹. Культурні дослідження сформувалися як критична інтелектуальна практика неомарксистського спрямування. Попри несприйняття їх засновниками універсалізму в будь-яких його формах, зокрема й у академічній, “cultural studies”, вони стали складовою університетської освіти у багатьох країнах світу. Йдеться не про окрему соціальну або гуманітарну дисципліну, а мультидисциплінарну сферу, в межах якої за-

стосовуються методи широкого кола дисциплін – від соціології та етнографії до історії та літературно-художньої критики².

Інший сюжет пов'язує культурологію з традиціями культурної антропології. Ідеться про ідеї Л. Вайта, який упродовж декількох десятиліть, починаючи з 30-х років ХХ ст., намагався впроваджувати культурологію (culturology) в своїй науковій та освітній практиці в Мічиганському університеті. Принаймні йому належить системне обґрунтування потреби в зміні методології дослідження культури як основного предмету антропології. Л. Вайт сприймав культуру як «екстрасоматичний континуум подій, що мають символічну значимість»³, котрий може бути пояснений лише в культурологічних поняттях. Культурологія як наука про культуру виокремлювалася ним з соціальних антропоцентричних наук як сфери знання, зорієнтованої на вивчення суспільства та людини. Нова дисципліна мала виявляти «... взаємовідносини між людським організмом, з одного боку, та тією екстрасоматичною традицією, якою є культура, – з іншого»⁴. Втім, тривала апологетика Л. Вайтом культурології не вплинула на академічну систематику знань про культуру, залишившись епізодом історії антропології.

У пострадянському контексті ідеться про культурологію як науку, яка «...формується на стику соціального і гуманітарного знання про людину й суспільство і вивчає культуру як цілісність, як специфічну функцію та модальність людського буття»⁵. Наголошується, що це цілком самостійна академічна галузь знань, яка ще не сформована, але має перспективи синтезувати декілька дослідницьких традицій, щоб сформувати уявлення про культуру як феномен, що органічно поєднує індивідуальний і суспільний виміри існування та адекватно відображає їх розмаїття. Тобто культурологію пропонується розглядати як теоретичне узагальнення способів усвідомлення культури з претензією на певну методологію. Проблемою стає не лише визначення самого явища «культура», а й теоретико-методологічна строкатість дослідницьких підходів та практик, на яких базується культурологія.

Відзначаючи складність верифікації культурології, А. Флієр вважає, що культурологія ширше західної Anthropology, але не повною мірою охоплює Humanitaria. Cultural research або Cultural studies – ближче за формою, але не відповідають змісту культурології в тлумаченні вітчизняних науковців⁶. Виявляється, що культурологія є абсолютно унікальним інтелектуальним продуктом, що, з одного боку, відповідає науковим трендам, які задані «культурним поворотом» у соціальних та гуманітарних системах знань другої половини ХХ ст. З іншого – вона є втіленням радянської наукової традиції, що сформувалася наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Спробою нівелювання дещо штучного поєднання в одній теоретичній площині різних за своєю спрямованістю академічних традицій є презентація «культурології» як інтегративної сфери пізнання, спрямованої на формування цілісного бачення культури в соціально-історичному контексті та диференціація її від «культурознавства» як системи окремих наукових дисциплін, що орієнтовані на дослідження спеціалізованих сфер культурної діяльності. Інший варіант усунення суперечності фундаментальних основ культурологічного знання – виділення в ньому соціального (раціонально-пояснювального за методологією) та гуманітарного (описово-інтерпретативного) напрямів, які передбачають різний ступінь абстрактності в моделюванні культури.

У 90-х роках ХХ ст. відомий російський теоретик та практик культурології А. Флієр доводив, що вона має належати до групи емпіричних наук, які претендують на дослідження будь-яких видів людської практики, але в певних її аспектах так само як історія, психологія, соціологія⁷. Проте в середині другого десятиліття ХХІ ст. він вважав ймовірним інституційне поглинання культурології філософією, зважаючи на змістовну близькість обох дисциплін та схожість соціальних функцій обох областей знання⁸. Однак, зауважує дослідник, «...перспективи культурології як науки і як напрямку освіти в більшій мірі будуть залежати не від її змістовної специфіки, а від того, який компроміс буде досягнутий між Міністерством освіти і науки та Міністерством культури, що мають власні несхожі інтереси у використанні знання про культуру»⁹. Ця репліка одного з провідних культурологів Росії змушує звернутися не так до дискусій щодо атрибутивних ознак культурології, як до сюжету її появи та впровадження в освіті, який дозволяє більш рельєфно представити соціокультурну місію цієї системи знання та перипетії її методологічного структурування.

Номінально культурологія була презентована у вигляді ідеї на загальносоюзній навчально-методичній нараді Міністерства освіти СРСР 1989 року, присвяченої питанням трансформації гуманітарних дисциплін та розробці перспективних стандартів вищої освіти. Проте з'явилася нова дисципліна в переліку нормативних дисциплін вузів Росії, Україні, Білорусі в 1992–1993 навчальному році. Тоді ж в інститутах культури Москви, Ленінграду, Києва та Харкова започатковано нову спеціальність – «культурологія». Отже траєкторія культурологічної освіти упродовж останніх десятиліть реалізується в двох паралельних варіантах: як складової нормативного циклу загальногуманітарних дисциплін національних стандартів вищої школи і як окремої спеціальності. Предметом нашої уваги є перший варіант освітньої культурології як такої, що відповідає загальному тренду трансформації гуманітаристики в Україні.

Зважаючи на соціально-політичний контекст, культурологію можна вважати інтелектуальним проектом часів «перебудови» – періоду стрімкого економічного, соціального, світоглядного розшарування радянського суспільства. Ці процеси артикулювалися в публічній сфері ліберально налаштованими інтелектуалами та живилися на рівні масової свідомості месіанськими очікуваннями оновлення художничої системи. Реалізація ідеї культурології в пострадянській період збіглася в часі з хвилею чергової ревізії наукового інструментарію соціогуманітарних дисциплін та формування нових парадигм усвідомлення минулого та сучасності. Характерним, наприклад, було прагнення відновлення «історичної справедливості», що знайшло відображення в реабілітації та поверненні в публічний дискурс творів та ідей забутих або заборонених раніше авторів. Проте, культурологія не була ані «репресованою» наукою, що підлягала «відродженню», ані «революційною» теоретичною та методологічною альтернативою існуючим на той час науковим практикам усвідомлення культури.

«Провідниками» культурології стали здебільшого філософи та історики. Ці галузі в ієрархії радянських суспільних наук виглядали достатньо респектабельно в інституційному та теоретичному плані й сприймалися природною основою наук про культуру. Маючи розгалужену освітню та академічну складову й не виходячи за межі власних методів, ці інтелектуальні практики тривалий час забезпечували ідеологічне замовлення держави, проте мали чималий проблемно-тематичний «люфт», який надавав науковцям певний простір для внутрішньої міграції. Природно, що за часів глибоких суспільних трансформацій історичне та філософське знання підлягали фундаментальній ревізії. Вочевидь, з позицій держави як «замовника» культурології, вона мала би стати свого роду популярною версією сформованих за радянських часів концептів, але в ідеологічно-нейтральному теоретичному контексті. Проте, поява культурології дозволила легалізувати й науковий андеграунд – декілька інтелектуальних течій, які збігалися в своєму несприйнятті ортодоксального марксизму. Зокрема, ідеться про свого роду «західників»: радянських істориків, етнологів, соціологів, мистецтвознавців, які упродовж 60–80-х років у формі перекладів, цитування, коментарів та критики «буржуазних теорій» культури стали їх популяризаторами, а також прихильників «відродження» вітчизняних традицій гуманітаристики, які дотримувалися опозиційних настанов щодо офіційного наукового дискурсу. Формуванню стійкої асоціації культурології з іменами цих науковців чимало сприяла поява підручників, словників та енциклопедій, які власне й сформували у середині 90-х рр. XX ст. певний історіографічний канон цієї системи знання.

Зважаючи на те, що саме дидактична література упродовж останніх двадцяти років презентує концептуальний рельєф та теоретичний арсенал пострадянської культурології, її можна було б уважати «нормальною наукою» за Т. Куном. У розумінні дослідника, поняття «нормальна наука» означає, що система наукових знань зберігає спадкоємність і набуває легітиміацію з боку певного наукового співтовариства як підґрунтя для практики. «У наші дні, – зауважує дослідник, – такі досягнення викладаються, хоча й зрідка у їх оригінальній формі, у підручниках – елементарних або підвищеного типу»¹⁰. Проте варто взяти до уваги те, що йдеться про «science», а не про «humanities». Відмінність між ними полягає у пояснювальному потенціалі: якщо наука в своїй основі передбачає експеримент і дозволяє раціонально пояснювати факти, то гуманітарне знання є інтерпретативним і не передбачає завершеності, яку б можна було асоціювати з науковими законами. Зважаючи на те, що в академічному середовищі країн СНД культурологія визнана гуманітарною га-

лузю знань, навряд чи варто наполягати на її «нормальності». До того ж в освітній сфері культурологія сформувалася раніше, ніж набула свого наукового обґрунтування. Принаймні кількість підручників та посібників з культурології (історії та/або теорії культури), значно перевищує кількість змістових дисертаційних досліджень та монографічних робіт стосовно її методологічних основ.

Формування концептуальних підвалин нової дисципліни відбувалося хоча й не системно, але на певному теоретичному та символічному ґрунті. З функціональної точки зору культурологія є логічним продовженням тривалого процесу гуманітаризації вищої, у першу чергу, технічної освіти, котрий мав місце у СРСР у 80-х рр. ХХ ст. Не випадково, що найоперативніше нову дисципліну почали опановувати технічні вузи з високим рівнем концентрації викладачів суспільних наук. У їхній інтерпретації культурологія, з одного боку, наслідувала риторичну практику викладання ідеологічних дисциплін радянських часів. А з іншого – стала офіційно санкціонованим кроком до академічної свободи, оскільки майже усі численні варіанти програм цієї навчальної дисципліни мали авторський характер.

Принципово важливою для розуміння актуальності нової дисципліни є те, що вона посіла в навчальних планах вакантне місце в переліку нормативів вищої школи після вилучення з нього таких одіозних предметів, як «Науковий комунізм», «Історія КПРС», «Діалектичний та історичний матеріалізм». Але її офіційний статус позначився і на структурі, і на концепції дисципліни, адже вона сприймалася як «римейк» гуманітарних концептів радянського виробництва в нових політичних умовах. Тобто культурологія як наука про культуру, вочевидь, мала б відігравати роль своєрідного освітнього «лікнепу» нової ідеологічної стратегії. «Пострадянська думка породила досить нову, досить своєрідну «культурологію», котра конститується як філософська дисципліна зі схильністю до трансісторичних узагальнень і з особливим інтересом до геополітики»¹¹

«Спекулятивність» нової системи знань є очевидною для більшості зарубіжних науковців. Так, наприклад, М. Ларюель, враховуючи досвід російської науки, фактично заперечує об'єктивні передумови для виникнення культурології, доводячи, що за цією назвою приховується лише переобрамлення тих самих принципів, які склали специфіку наукового комунізму¹². Французька дослідниця привертає увагу до символічності такої заміни, що виявляється в демонстративному ігноруванні методології нещодавнього минулого пострадянської науки в культурологічних дидактичних текстах та намаганні їх авторів показово деполізувати цю систему знання. Дослідниця вважає, що «...культурологія виступає як сукупність тверджень, що не становлять єдиного дискурсу і мовчазно передбачають згоду з приводу обговорюваних явищ»¹³. На думку М. Ларюель, культурологія є есенціальстським вченням, більш схильним до вивчення нації, ніж до вивчення культури та насправді є формою «націології», але цей факт ще не дуже зрозумілий і для самих її розробників. Суто ідеологічним вважає дискурс культурології й німецька дослідниця Ю. Шерер. Вона зауважує, що «...політика й ідеологія в пострадянській Росії зробилися частиною культури на протигагу попередньому періоду, коли культура була частиною політики й ідеології, і пояснює яким чином це відбулося»¹⁴. І хоча вона не сприймає культурологію як предмет критичного дискурсу, усе ж не відмовляє їй у певній перспективі. Цікаво, що при цьому Ю. Шерер заперечує ефективність запозичення культурознавчих концепцій західної науки. На приховану ідеологічність культурології також звертає увагу Б. Хюбнер, який вважає, що сталося перейменування предмету, але не методу аналізу культури. За сукупністю характеристик культурології він намагається знайти їй відповідник в німецькому варіанті регіонаознавства¹⁵. Знаходячи позитивні риси культурології як способу подолання культурної некомпетентності та міжкультурних бар'єрів шляхом виходу за межі вузьких спеціалізацій та звернення до вивчення інших культур, Хюбнер визначає її перспективу як перехід від КУЛЬТУРО-ЛОГІ до Культуро-ЛОГІІ¹⁶. Спостереження зарубіжних науковців зроблені на основі дослідження російської культурології, яка стала наймасштабнішим проектом нової системи знання в пострадянському просторі. Проте їх висновки, на нашу думку, відповідають реаліям існування культурології у кожній з країн СНД.

Номенклатурний статус культурології зумовив й її нормативний зміст. Красномовною є трансформація змісту культурології в українських освітніх стандартах: від початкової

редакції – «Українська та зарубіжна культура» у 90-х рр. ХХ ст. – до «Історії української культури» на початку ХХІ ст., «Культурології» – упродовж першого десятиліття ХХ ст. та «Української культури» – з 2015–2016 р. Лейтмотивом цих змін на початку 90-х рр. ХХ ст. була ревізія освітніх нормативів з метою дистанціювання від радянської ідеологічної спадщини; на зламі 2000-х років – ствердження самобутності української державності в умовах політичної «багатовекторності», у 2009–2018 рр. – визначення європейських перспектив України. У своїх роздумах про вільну траєкторію студента міністр освіти і науки І. Вакарчук визначив, що нормативні дисципліни мають «гуманітарний характер, але разом з тим вони є необхідними для будь-якого фаху»¹⁷. «Доцільно, на наш погляд, замінити у вищій школі вузько спрямований обов'язковий курс «Історія України», який безпосередньо дублює шкільний, на більш фундаментальний курс «Історія української культури», де під словом «культура» слід розуміти не лише мистецьку діяльність чи літературну творчість, а весь спосіб життя української спільноти, включно з культурою політичною, релігійною, військовою, науковою. Саме такий курс дасть можливість побачити історію української культури у всій її багатобарвності та звивистості, окреслить зв'язки з європейським і світовим контекстом»¹⁸ – так мотивувався перший варіант оновленого переліку гуманітарних дисциплін. Тобто курс «Історія української культури» розглядається як такий, що більш відповідає сучасному стану «світоглядних» дисциплін і мав би замінити соціально-політичну «історію України». Отже поняття культура, як виявилось, можливо наповнювати будь-яким політично актуальним змістом безвідносно до наукової практики її осмислення.

Так само, але вже під гаслами подолання етноцентризму на користь антропоцентризму, і черговий міністр освіти Д. Табачник вважав за необхідне «деполітизувати і зробити підручники об'єктивними, гуманними». Нарешті з новим регламентом діяльності ВНЗ України, запропонованим МОН України у 2014–2015 р., українська культура поряд з українською мовою, історією України та філософією увійшла до обов'язкового «гуманітарно-українознавчого» блоку дисциплін. Щоправда, користуючись автономним статусом, вузи отримали право самі пропонувати та впроваджувати моделі його забезпечення. Наприклад, читати історію України в межах єдиного курсу разом з історією української культури. «ВНЗ може пропонувати на вибір не чотири, а хоч і десять курсів у межах заданих тематичних напрямів. Головна вимога – щоб студенти прослухали загальний обсяг у 12 кредитів. Завдання вишів у цьому разі – зацікавити студентів, продемонструвати наявність належних академічних сил» – коментував цю ідею колишній міністр освіти і науки С. М. Квіт¹⁹. Вочевидь, зведення культурології до української культури мотивоване специфікою політичної ситуації, проте ніяк не логікою змін у науковому дискурсі щодо культури. Треба зауважити, що така інтерпретація культурології співпала в часі зі скасуванням окремої спеціальності в реєстрі галузей знань – «Українознавства», яка упродовж свого недовгого існування так і залишилась на маргінесі академічної практики.

Для розуміння контексту цих подій варта уваги публічна дискусія, що мала місце у 2014–2015 р. в зв'язку з проектом виведення з числа нормативних дисциплін «Історії України» та «Історії української культури». Її епізодом стало звернення до очільників держави 248 науковців та викладачів вузів, які виступили із закликом до «відповідного втручання» з метою зупинення цієї ініціативи МОН України²⁰. Цей текст дозволяє усвідомити не лише привід та причини для висловлення стурбованості підписантів, а й виявити соціально-культурні особливості ситуації, що склалася в академічному середовищі. Автори, зокрема, стурбовані «...загрозою очікуваних змін в організації навчального процесу та його змістовного наповнення в ході реалізації нового закону про вищу освіту», які, на їхній погляд, «...можуть завдати серйозної шкоди національно-патріотичному вихованню молоді та становленню соціальної компетентності фахівців». Перспективу «...вивести за межі державного стандарту вищої освіти викладання у вищих навчальних закладах ключових дисциплін – «Історія України» та «Історія української культури» вони вважають небезпечною, оскільки «...без ефективного вивчення та ґрунтового знання власної історії, що є одним із найважливіших засобів консолідації українського суспільства, навряд чи можна досягнути піднесення національної свідомості і суттєвих зрушень у його реформуванні та оновленні». Описуючи поступове скорочення викла-

дання цих дисциплін в вищій школі упродовж часів незалежності автори передчувають, що «...викладання історії України і історії української культури як нормативних дисциплін знову опинилося під загрозою і в зв'язку з розширенням автономії університетів та факультетів...». «Реалізація цього проекту може стати безпрецедентним руйнівним фактором викладання Історії України, Історії української культури та інших гуманітарних і соціально-політичних дисциплін, вкрай важливих для виховання студентів, розвитку духовності українського громадянства і утвердження національної ідентичності». На думку захисників сталої на той час системи, «...сама ідея відмовитися від вивчення історії України, історії української культури слід розглядати як злочин проти держави. Викладання «Історії України» та «Історії української культури» у вищій школі потребує реального захисту і протекціонізму з боку держави і, насамперед, встановлення сталих і обов'язкових для всіх вузів регламентацій...».

Зважаючи на стилістику та зміст звернення складається враження, що десовєтизація освіти упродовж двадцяти п'яти років так і не відбулася, що примара комунізму бродить у головах численної армії прихильників насильницької моделі виховання та примусу до патріотизму. Крім демонстрації корпоративних інтересів академічної спільноти, зацікавленої в збереженні свого статусу, цей текст доводить, що самі викладачі погоджуються на роль ідеологічних оракулів та визнають політичну ангажованість усього нормативного блоку гуманітарних дисциплін. Виявляється, що цінність гуманітарної складової вищої освіти полягає у вихованні, а не пізнанні. З тексту звернення зрозуміло, що ця місія не може бути реалізованою без бюрократичної підтримки, відповідних директив та регламенту. Отже у самому академічному середовищі зберігається й культивується «ген» патерналізму, який реалізується в сподіваннях на справедливого патріотичного начальника, що має затвердити нормативність гуманітарних дисциплін та забезпечити право держави на насилля в освіті. Можливо й банкрутство освітнього проекту українознавства не в останню чергу сталося через його презентацію в форматі відверто ідеологічної матриці? Проте, як виявилось, такого роду листи від «громадськості» виявилися ефективним засобом тиску на Міністерство освіти і науки і мали наслідком корегування анонсованих ним проектів.

І в першому (2009 р.) і в другому (2015 р.) варіанті запропонованих МОН України переліків обов'язкових дисциплін, культурологія під різними назвами віднесена до тих, які б мали давати «світоглядні знання та уявлення». У 2009 р. передбачалося, що решту дисциплін «за вибором студента», які мали б охоплювати «усю гуманітарну складову», пропонуватиме вуз. У другому варіанті запропоновано взагалі відмовитися від принципу змістової відповідності дисципліни її назві. Безперечно, у такій редакції українська культура набуває перспективи розширення варіативності. Вона позбавляється обов'язковості історичного контексту, а разом із ним – штучності та ортодоксальності офіційного наративу історії. Проте, чи не є «українізація» культурології варіантом перезавантаження «українознавства»?

Якщо в історичному дисциплінарному контексті українська культура відтворювала вади канону, що сформувався на «державне замовлення» з його апологетичною спрямованістю на існуючу політичну реальність, то у новій редакції вона опиняється в досить специфічному з точки зору культурної толерантності контексті. Навіть у назві очевидно є преференція для титульної нації, оскільки українська культура не дорівнює культурі України. Принциповим є те, що поряд з філософією, української історією і мовою культура набуває виразно етнічного чи національного контексту. Сама логіка використання понять «етнос» або «нація» передбачає визначення культурної «іншості» соціальних спільнот. У практиці викладання історії української культури останніх десятиліть склався певний шаблон етнічного маркування, згідно з яким усі народи, що населяли територію України, прозивають на ній дотепер або є сусідами, визначаються за їх роллю в процесі державотворення. Тому вони є або союзниками, або суперниками та навіть і ворогами у самовизначенні українців. З іншого боку, українська історія в етнічному вимірі зазвичай подається з наголосом на її історичну укоріненість, а подекуди й архаїчність. Такий варіант збігається з практикою формування національного наративу, який, так само як і етнічний, передбачає обґрунтування власної ексклюзивності. Чи насправді в такій редакції ця дисципліна буде сприяти «консолідації українського суспільства»? Чи відповідає фольклорно-етнографіч-

на версія культури з наголосом на традиційності української культури асоціаціям сучасного студента з культурою загалом? Чи сприятиме етнокультурний парафраз національної історії з його драматичними колізіям втраг та поразок піднесенню «національної самосвідомості»? Залишається сподіватися, що усвідомлення цих ризиків спонукатиме викладачів до урізноманітнення науково-методологічного ландшафту культурології за рахунок звернення до сучасних практик дослідження культури.

Відтак, нонконформістський потенціал культурології виявився незатребуваним реформаторами освіти. Не-академічність цієї системи знань не стала приводом для запровадження реконструкції самої вищої освіти (на кшталт ідеї «культурологізації» за А. Флієром). Зважаючи на можливий обсяг культурологічної складової нових освітніх стандартів, можна говорити хіба що про інформативну, а не системоутворюючу дисципліну. Кон'юнктурне звуження проблематики культурології лише підтверджує функціональну ритуальність культурології в освіті. Ця ж тенденція з кінця 90-х рр. ХХ ст. є провідною для гуманітарних складових нормативного циклу російської вищої освіти.

Ознайомлення з концепціями найпопулярніших підручників Росії та України з культурології переконує в тому, що в них закладені хоча й різні за спрямуванням, але подібні за методологією моделі. Незалежно від назви вони змістовно розділяються на теорію та історію культури. На наш погляд, саме така послідовність викладу матеріалу нагадує про методи опанування соціогуманітарним знанням, які напрацьовані в радянській освіті. Прагнення теоретичної цілісності в розумінні культури, намагання надати завершену систему знань, пошук закономірностей та всеохоплюючий детермінізм, особлива увага до категорій заради винайдення універсального змісту – усе це притаманне як російським, так і українським підручникам.

Виклад історії культури в підручниках з культурології за принципом організації матеріалу, мало чим відрізняється від звичних викладів соціально-політичної історії, проте виглядає дещо спрощеним, менш доказовим і часто-густо суб'єктивним. У підручниках обох країн історія світової або зарубіжної культури за обсягом майже дорівнює або ненабагато перебільшує історію вітчизняної культури. Доволі схематично викладені сюжети світового культурного процесу, вочевидь, мають лише підкреслити значимість національних культурних надбань. Проте, теоретичні настанови дещо відрізняються: російські автори здебільшого співставляють світову та вітчизняну культури, українські ж – прагнуть їх об'єднати в контексті національної історії. Це певною мірою відображає культурно-ідеологічні стратегії обох держав. Російська ідеологема передбачає ствердження російської цивілізаційної самобутності та, відповідно, створення росієцентричної моделі культурної історії. Історико-ідеологічне самоутвердження української державності відбувається на основі порівняльної характеристики вітчизняних традицій з європейськими з наголосом на єдності культурно-історичних потоків. Отже, в обох випадках ідеться про своєрідну дидактичну апологетику ідеї культурно-історичної самобутності Росії стосовно Європи, а України стосовно Росії. Проте якщо зміст історичних складових культурологічних дисциплін є відмінним, то сама логіка побудови відповідних розділів підручників, спосіб аргументації та їх методологічна основа виявляються дуже схожими.

Теоретична складова підручників та посібників є також доволі схожою й вибудовується на концептуальному міксі, який утворився на початку 90-х рр. ХХ ст. Відправними сюжетами історіографії культурології стали ідеї західноєвропейських теоретиків та дослідників культури, які за радянських часів підлягали критиці. Водночас згадки про радянську теорію культури майже зникають за виключенням ідей тих вчених, чия наукова репутація не підлягає сумніву й праці яких набули визнання за кордоном. В обіг увійшло специфічне словосполучення «зарубіжна культурологія» до якої віднесені ті науковці, з якими пов'язують витoki ідеї та методології культурології. Такими виявляються представники культурної антропології, історії, соціології та філософії культури, етнології, лінгвістики, психології, теології, що в різні часи та в різний спосіб виказували свій інтерес до культури. Тому «пантеон» класиків культурології виявився доволі строкатим і варіативним. Зазвичай до нього включають імена О. Шпенглера, А. Тойнбі, В. Данилевського, П. Сорокіна, Л. Вайта. Автори підручників найчастіше апелюють до концепцій та підходів, які увійшли в арсенал пострадянської гуманітаристики. Зокрема: «текстологічної» версії М. М. Бахтіна, «семіотичної» версії культури Ю. М. Лотмана, «культурної антропології» Вяч. В. Іва-

нова, «історичного літературознавства» – С. С. Аверінцева або Д. С. Ліхачова, «концепції діалогу культур» – В. С. Біблера, «історичної антропології» Л. Н. Баткіна або А. Я. Гуревича тощо. Ця практика згодом стає звичною і в науковій практиці, зокрема й в Україні, де звернення до імен «класиків» культурології стало таким же обов'язково-символічним, як і свого часу до імен класиків марксизму-ленінізму.

Ідеться не лише про збереження історіографічної традиції, а й самого підходу до культури. Привертає увагу схильність авторів до викладу й коментування теорії та методології дослідження культури. Іноді підручники з культурології по-суті є історією теорії культури, де основна увага приділяється тлумаченню поняття «культура», а також історії її дослідження. Попри поширення нової термінології щодо характеристики культури на кшталт таких формул, як «ментальність», «картина світу», «артефакт», «феномен», «текст», «парадигма», «структура», «ідентичність», «несвідоме», «гендер», «симулякр», «деконструкція», «репрезентація» тощо, розбіжності між вітчизняними та західноєвропейськими культурними студіями виявляються в практиці їх використання. Для більшості українських авторів підручників – це лише привід для оновлення стилю викладу матеріалу, а не інструмент використання певної концепції. Попри посилення на різноманітні дослідницькі стратегії: герменевтику, семіотику, структуралізм, постструктуралізм, гендерні дослідження, дискурс-аналіз тощо, в більшості дидактичних видань з культурології вони виконують лише інформативну роль. Звичними є посилання на складність наукової диференціації культури, яка начебто змушує дотримуватися певного визначеного авторами методу. Вочевидь, це є виправдання того, що автори, як правило, уникають формулювання власних позицій, намагаючись ретельно викласти ті підходи, які є найбільш поширеними у вітчизняному науковому дискурсі культури. Логіка викладу матеріалу та структура вітчизняних посібників і підручників здебільшого зорієнтовані на уніфіковані характеристики культури.

Теоретичні матриці дидактичних видань залишаються незмінними упродовж десятиліть. У більшості підручників культура описується як явище, що має певну онтологічну сутність, як самостійний об'єкт з чітко визначеними та обов'язковими характеристиками. Найпоширенішими формулами, в яких відбувається конституювання специфічності культури, є фіксація її надприродності та аналіз її складових у вигляді опозиції «матеріальне – духовне». Намагаючись пояснити нероздільність культури в її основних проявах, автори часто несвідомо моделюють її як гомогенне явище. Це є підґрунтям обґрунтування унікальності національних культур. З радянських часів у підручниках зберігається асоціативний зв'язок культури з «високим» мистецтвом, світовими релігіями, класичними науками. Водночас, масова та популярна культура зазвичай виявляється предметом критики. Складається враження, що увага вітчизняних культурологів зосереджена на ідеї, а не реальному об'єкті культури. Тому студентам пропонується компендіум знань щодо культури, а не її предметне усвідомлення. Отже, відбулася специфічна методологічна інверсія: долаючи історичний матеріалізм, пострадянська культурологічна думка намагалася демонстративно ігнорувати марксизм, проте спирається на радянські традиції моделювання системи знань про культуру. Західноєвропейські ж та американські дослідники, сповідуючи свого роду марксистський апофатизм, формували методологічний ґрунт культурних досліджень, утверджуючи їх як альтернативну наукову практику. Очевидний теоретичний еkleктизм з опорою на формаційні теорії, які претендували на синтетичний виклад культурних проблем історії суспільства, можна вважати спадком радянської науки про культуру з її орієнтованістю на філософські проблеми та зневагою до конкретних практик дослідження.

Паралельно з історіографічними «війнами» в українському освітньому дискурсі конструюється й альтернативна російській (проте дзеркально подібна до неї) міфологія вітчизняної культурології. Символічне змагання академічних кіл країн СНД навколо національного підґрунтя нової галузі знання здебільшого зводиться до наведення переліку імен представників різних галузей вітчизняної науки XIX–XX ст., яких об'єднує хіба що приналежність до кола неформальних інтелектуальних лідерів свого часу. Незалежно до реальної причетності до науки про культуру, вони представляють її «національний пантеон». Так само, як попередниками російської культурології вважають філософів «срібного віку», часто згадуваними «стовпами» української культурології є, наприклад, Г. Сковоро-

да, Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, «літературні романтики», етнографи, історики, фольклористи XIX ст. – початку XX ст., класики літератури. Цей сюжет наслідує притаманну радянській історії науки апологіку винятковості «своєї» інтелектуальної традиції заради збільшення символічного капіталу держави, але не має ніякого стосунку до науки. Хоча номенклатурний канон підручників з культурології в Україні так і не склався, викладацька спільнота також не напружувала власних вимог щодо науково-виваженої академічної презентації знань про культуру в освіті. Характеризуючи ситуацію в академічному середовищі культурологів в Україні, О. Кирилова вказує на його «ізоляціонізм» та «шизофренічну розриваність», що є підґрунтям своєрідного «формаційного підходу», коли «...культурологічний дискурс підмінюється на субкультурне арго, коли стає звичним транслювати навіть не дискурси конкретних наукових шкіл, а поодиноких викладачів, теми, думки та знаки яких є впізнаваними «між своїми»²¹.

Отже, на відміну від «culturology», культурологія не претендує на методологічну оригінальність у межах окремої наукової традиції. На відміну від «cultural studies», культурологія на презентується як конкретне дослідження культурних об'єктів і не зазіхає на принципи академізму. Маючи дещо спільне з ідеєю «humanities-to-come» Ж. Дерріди, від початку свого офіційного існування культурологія не стала деконструктивістською альтернативою в системі гуманітарних наук. Так само, як і постсовєтська українська гуманістика загалом, культурологія «...винесла з попередньої доби яскраві поодинокі (це тут ключове слово) приклади дотримання високих стандартів емпіричного дослідження, суто совєтську розгалужену й взаємопов'язану систему інституцій й глибоко засіяні зерна конформізму, уніфікації наукового стилю і державно-політичної легітимізації своїх досліджень»²².

Будучи чи не останнім радянським освітнім проектом, який реалізовано в пострадянських реаліях незалежних держав, що утворилися з розпадом СРСР, вона акумулює низку амбівалентних характеристик, які дають підстави для котраверсійних інтерпретацій її змістової та інституціональної специфіки. Започатковані у 90-х роках XX ст. методологічні канони культурології, які тиражовані в освітній практиці, лише закріплюють її факультативність у сучасній науковій парадигмі. Загребувана свого часу як альтернатива догматичній гуманітарній складовій радянської вищої освіти, культурологія залишається ідеологічно вразливою й подекуди залежною від політичної кон'юнктури. Водночас, у контексті інерційності сучасної вищої освіти в Україні, вона утворює дискурсивний простір, що стимулює появу нових варіантів репрезентації знання про культуру й визначає перспективу академічної мультидисциплінарності та полістилістичності.

¹ Hall S. Encoding/decoding in political discourse. London: Arnold, 1994. P. 8.

² Hartle J. A Short History of Cultural Studies. London: SAGE Publications Ltd, 2009. 190 p.

³ Уайт Л. Избранное: Наука о культуре. М.: РОССПЭН, 2004. С. 440.

⁴ Там само. С. 441.

⁵ Культурология. XX век: энциклопедия / Сост. С. Я. Левит. СПб.: Унив. кн. «Алетейя», 1998. Т. 1. С. 9.

⁶ Флиер А. Я. Культурология // Культурология. XX век. Т. 1: энциклопедия. СПб.: Унив. кн. «Алетейя», 1998. С. 371–374.

⁷ Там само. С. 372.

⁸ Флиер А. Я. Академизм культурологии – свидетельство ее зрелости // Культура культуры. 2015. № 3. URL: <http://cult-cult.ru/academicism-of-cultural-studies-is-an-evidence-of-their-maturity/> (дата обращения: 01.08.2017).

⁹ Флиер А. Я. Культурология: прогноз погоды на завтра // Культура культуры. 2015. № 4. URL: <http://cult-cult.ru/cultural-studies-weather-report-for-tomorrow/> (дата обращения: 01.08.2017).

¹⁰ Кун Т. Структура научных революций. М.: Акт, 2001. С. 34.

¹¹ Флиер А. Культурология для культурологов: учеб. пособие. М.: Академический проект, 2000. С. 14.

¹² Ларюэль М. О «культурологии», или Разработка «национальной» науки // Франко-русский научный альманах. 2007. № 1. URL: <http://www.centre.fr.net/> (дата обращения: 01.08.2017).

¹³ Там само.

¹⁴ Шерер Ю. Культурология як ідеологічний дискурс // Історичні пошуки ідентичності: укр.-нім. колокіум. Київ: Дух і літера, 2004. С. 74–106.

¹⁵ *Хюбнер Б.* Моя чужість / нездужання щодо культурології // Культурологічна думка : щоріч. наук. пр. Ін-ту культурології Нац. акад. мистец. України. 2011. № 4. С. 11.

¹⁶ Там само. С. 13.

¹⁷ *Вакарчук І.* Якість освіти і вільна траєкторія студента // Укр. правда. 2009. 28 квіт. URL: <http://pravda.com.ua/news/2009/4/27/93927.htm> (дата звернення: 20.08.2017).

¹⁸ Там само.

¹⁹ *Квіт С.* Завдання Міністерства – виконувати «обслуговуючу» роль, а не видавати «циркуляри» // День. 2016. 29 січня.

²⁰ Звернення науковців до влади // Український тиждень. 2015. 25 січня. URL: <http://tyzhden.ua/Politics/128566> (дата звернення: 20.08.2017).

²¹ *Кирилова О.* Українська культурологія у східно-західних контекстах // Критика. 2011. № 7/8. С. 29–35.

²² *Портнов А.* Наукове середовище і академічна культура в сучасній Україні. URL: <http://www.anthropos.org.ua/jspui/handle/123456789/204> (дата звернення: 20.08.2017).